

Kinga Żurek

Terapia książką w pracy z dziećmi szkół integracyjnych

Obecnie spotyka się coraz większą liczbę osób z licznymi zaburzeniami, zarówno fizycznymi, jak i psychicznymi. Jednostki w żaden sposób nie leczone i nie poddawane terapii zatapiają się głębiej w swoje kompleksy, co prowadzi do zwiększenia zaburzeń, negatywnego postrzegania własnej osoby czy braku samoakceptacji. Problem ten dotyka zarówno dorosłych, jak i dzieci, przy czym w środowisku szkolnym łatwiej dostrzec zaburzenia i rozpocząć terapię.

Osoby niepełnosprawne mają utrudniony powrót do prawidłowego funkcjonowania na miarę własnych możliwości, gdyż często są nieakceptowane przez społeczeństwo. Ostatnie lata wprawdzie obfitują w szereg głosów na rzecz praw niepełnosprawnych, jednak wiele z nich pozostaje bez realizacji. Nadto społeczeństwo potrzebuje czasu, by przekonać się, iż niepełnosprawny to osoba godna na równi z innymi i, tak jak inni, ma swoje prawa.

Jedną z ważnych inicjatyw ostatnich kilkunastu lat było stworzenie szkół integracyjnych, gdzie dzieci pełno- i niepełnosprawne mogą uczyć się obcowania ze sobą i dostrzegać własne potrzeby. Jest to forma przygotowania do dalszego życia i można powiedzieć, że dzięki temu kształtuje się nowe, młode pokolenie, z niepełnosprawnym jako równoprawnym człowiekiem.

Jednak samo uczęszczanie do szkół integracyjnych nie sprawia, że znikają kompleksy i wszelkie problemy tych dzieci, przeciwnie, ukazują się one w pełni wówczas, kiedy uczniowie chorzy czy upośledzeni obcuja ze środowiskiem zdrowych rówieśników i tam nie zawsze postrzegani są przychylnie.

Tematyka wpływu integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych z pełnosprawnymi jest pewnego rodzaju novum, stąd zainteresowanie autorki idzie w tym kierunku, by sprawdzić, jakie rezultaty przynosi nowe rozwiązanie nauczania. Przede wszystkim chodzi o ustalenie, czy taki sposób integracji oddziałuje na właściwe ukierunkowanie postaw osób niepełnosprawnych, obcujących ze środowiskiem pełnosprawnych rówieśników.

wieśniaków. Głównym zaś zagadnieniem, objętym w niniejszej pracy, jest zastosowanie biblioterapii wśród uczniów niepełnosprawnych w szkołach integracyjnych oraz sprawdzenie jej wpływu na poprawę postaw negatywnych tychże dzieci.

Tematem niniejszego opracowania jest wpływ biblioterapii na korekcję postaw negatywnych uczniów niepełnosprawnych w szkołach integracyjnych. Zbadane zostały postawy pozytywne i negatywne wobec różnych sfer życia codziennego, zarówno w środowisku szkolnym, jak i rodzinnym, dzieci w wieku gimnazjalnym z różnym rodzajem i stopniem upośledzenia, uczęszczających do szkoły wraz z pełnosprawnymi kolegami.

Sama koncepcja nauczania zintegrowanego wpływa na zmianę podejścia do osób niepełnosprawnych, kształtuje tolerancję i wrażliwość na ich potrzeby, a zarazem pozwala im samym doświadczać normalnych warunków życia, stwarza różnorodność sytuacji stymulujących wzajemny rozwój osób o odmiennej kondycji psychicznej, fizycznej czy też umysłowej.

Z obserwacji dzieci niepełnosprawnych w sytuacjach integracyjnych wynika, że niektóre z nich są aktywne, rozbudzone poznawczo i przejawiają pozytywne relacje z rówieśnikami. Wśród nich są i takie, które cechuje bierność, nieśmiałość, brak wiary we własne możliwości. Wiele z tych cech wynika z niepełnosprawności, która narzuca dzieciom pewne ograniczenia oraz naraża je na nieprzyjemne przeżycia. Badania nad sytuacją niepełnosprawnych wskazują, że doświadczają oni braku satysfakcji życiowej, deprivacji, nieadekwatności oraz przejawiają zaniżoną samoocenę¹.

Stany takie prowadzą przeważnie do nadmiernie przeżywanego braku akceptacji wśród rówieśników, a to z kolei łączy się z poczuciem niższości, osamotnienia, które wywołuje przekonanie, że jest się samym na świecie, bez możliwości liczenia na kogośkolwiek i można liczyć tylko na siebie. Jednak takie zachowania nie prowadzą do dobrych rozwiązań, gdyż

w ten sposób jednostka z poczuciem niższości, żyjąca wśród ludzi, którzy potencjalnie mogą być jej przyjaciółmi, przebywa wśród ludzi obojętnych lub wrogów, w poczuciu izolacji i samotności [...]. Poczucie niższości stanowi bezpośrednią przyczynę wpływającą na takie zachowanie jednostki, że w rezultacie doprowadza otoczenie do zachowań obojętnych, nieprzychylnych lub wrogich².

Mimo wszystko możliwe i pożądane jest dążenie do stworzenia prawidłowego współżycia dzieci pełno- i niepełnosprawnych zarówno w środowisku szkolnym, jak i w społeczeństwie. Takie właściwe postawy charakteryzują się traktowaniem ich na równi z innymi kolegami, bez oznak niechęci, przesadnego zainteresowania, litości czy współczucia. Do tego potrzebne jest całkowite zaangażowanie nauczycieli – pedagogów, którzy przedstawiliby dzieciom podstawowe potrzeby ich niepełnosprawnych kolegów, a tym samym umożliwili niepełnosprawnym dzieciom właściwe doświadczenia w relacjach „ja – koledzy” oraz propagowaliby pozytywne zachowania

¹ J. Bąbka, *Edukacja integracyjna dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych – założenia i rzeczywistość*, Poznań 2001, s. 157.

² K. Jankowski, *Od psychiatrii biologicznej do humanistycznej*, Warszawa 1976, s. 180–181.

wobec nich. Powinni oni szerzyć ideę, że niepełnosprawność nie stanowi powodu odrzucenia dziecka i jego izolacji od społeczeństwa, a dzieci niepełnosprawne mają swoje miejsce nie tylko w klasie integracyjnej, ale też w czasie zabaw inicjowanych przez ich pełnosprawnych rówieśników.

Ważnym zadaniem dla pedagogów szkolnych jest wychowanie uczniów do tolerancji akceptującej, by istotne dla tożsamości każdej jednostki poczucie „my” nie implikowało postawy obojętności, niechęci lub nawet wrogości wobec tych, których określamy w kategoriach „inni”, lecz aby, pomimo poczucia odrębności, dominująca była postawa gotowości do współpracy, współdziałania w tych zakresach, w których mimo istniejących różnic ujawniają się podobne wartości, cele, potrzeby³.

W środowisku szkolnym często jednak dzieci niepełnosprawne spotykają się z odrzuceniem i brakiem akceptacji wśród swych rówieśników. Często jest to powodem ich gorszego samopoczucia oraz wyraźnego odsunięcia od grupy. Uczniowie niepełnosprawni z powodu odrzucenia narażeni są na wiele niepowodzeń, zarówno w szkole, jak i w innych środowiskach, z którymi są związani, gdyż ich poczucie własnej wartości zostaje znacznie obniżone.

W celu sprawdzenia kontaktów szkolnych i pozaszkolnych uczniów w szkole integracyjnej oraz postaw wobec dotyczących ich problemów w kręgu rówieśników, kontaktach z nauczycielami, a także z rodzicami, przeprowadzono badania uczniów niepełnosprawnych uczęszczających do gimnazjum integracyjnego. Odbyły się one w okresie od 19 maja 2003 roku do 12 stycznia 2004 roku wśród wszystkich niepełnosprawnych uczniów, którzy uczęszczają do klas pierwszych i drugich Gimnazjum Integracyjnego nr 75 przy ulicy Serbskiej 14 w Krakowie.

Głównym założeniem autorki było wyłonienie eksperymentalnej grupy badawczej, liczącej maksymalnie 8 osób, w celu przeprowadzenia cyklu zajęć biblioterapeutycznych. Przeprowadzenie swego rodzaju rekrutacji było koniecznym działaniem, gdyż spotkania biblioterapeutyczne powinny odbywać się w niewielkim gronie. Sprzyja to większemu otwarciu uczestników na inne osoby oraz umożliwia indywidualny kontakt biblioterapeuty i ucznia.

W celu wyłonienia reprezentatywnej grupy badanych zostały zinterpretowane następujące zagadnienia:

- postawa wobec szkoły w ogóle i czasu pozaszkolnego,
- postawa wobec przyszłości,
- postawa wobec własnej niepełnosprawności,
- postawa wobec innych ludzi,
- postawa wobec siebie i problemów własnej osobowości,
- postawa wobec książki.

Posługując się jednym z narzędzi badawczych, jakim był w tym wypadku kwestionariusz postaw, została wyłoniona eksperymentalna grupa osób mających problemy z funkcjonowaniem w otaczającej je rzeczywistości.

³ M. Chodkowska, *Wielowymiarowość procesu integracji w edukacji i życiu społecznym*, [w:] *Wielowymiarowość integracji, w teorii i praktyce edukacyjnej*, pod red. M. Chodkowskiej, Lublin 2003, s. 17–18.

W skład grupy objętej kwestionariuszem weszły 22 osoby uczęszczające do klas I i II gimnazjum. Dzieci te wybrano, za zgodą rodziców, na podstawie orzeczeń lekarskich świadczących o pewnym stopniu opóźnienia w rozwoju. Badania przeprowadzono w trzech klasach pierwszych i jednej drugiej gimnazjum. Grupa liczyła 16 chłopców i 5 dziewcząt.

Analizując wyniki przeprowadzonego kwestionariusza, można wysunąć wnioski, iż dzieci niepełnosprawne uczęszczające do krakowskiego gimnazjum integracyjnego w większości (65%) lubiły chodzić do szkoły, mimo że zauważały u siebie trudności w dorównywaniu swym kolegom w nauce. Można przypuszczać, że osoby te dobrze czuły się w szkole ze względu na to, iż przebywały w środowisku rówieśników. Jednak gorsze dla nich doświadczenie stanowiło opanowanie materiału nauczania. Problemy z tym związane mogły powodować u niektórych uczniów niechęć do szkoły. Natomiast ci, którzy nie byli przychylnie nastawieni do środowiska szkolnego, czyli 35% badanych, najczęściej poza problemami w nauce mieli również kłopoty z akceptacją wśród kolegów. Mogło to również powodować utratę poczucia bezpieczeństwa przez badanych uczniów.

Różnie przedstawiały się również postawy dzieci dotyczące planów na przyszłość. Większość z nich (około 70%) nastawiona była do tego problemu w sposób pozytywny, co za tym idzie, widziały siebie w przyszłej pracy, z własną rodziną, potrafiących zapewnić sobie utrzymanie. Były jednak takie osoby, które swą przyszłość widziały w czarnych kolorach i nie wiązały żadnych planów z przyszłością. Byli to (około 30%) uczniowie, którym brakowało dostatecznej wiary w siebie i swoje możliwości życiowe. Takie osoby zamierzały szukać oparcia materialnego jedynie w rodzinie, niektóre z nich akceptowały pomoc społeczną, natomiast nie brały pod uwagę swojej inicjatywy.

Pojawia się również odmienna sytuacja, w której uczniowie uznali, że zapewnią sobie utrzymanie sami, bez obciążania rodziny czy przyjmowania świadczeń społecznych. Z kolei ta postawa świadczy o negatywnym postrzeganiu własnej osoby i myśleniu o sobie jako o przeszkodzie w życiu innych.

Uczniowie niepełnosprawni o niskiej samoocenie spotykają się często z nieżyczliwym traktowaniem ze strony innych, zarówno nauczycieli, jak rówieśników czy rodziny, co wiąże się z licznymi konfliktami, z których większość przekłada się na środowisko szkolne. Jednak przeważająca większość badanych funkcjonuje w zgodzie ze swym otoczeniem, tak szkolnym, jak i rodzinnym, przez co nie pojawiają się żadne poważniejsze konflikty w tych środowiskach.

Za wszelkimi problemami na gruncie szkolnym czy rodzinnym kryją się negatywne relacje wobec samego siebie, niskie postrzeganie własnego „ja” i krytyczne postawy wobec własnej osoby. Z tej przyczyny wielu spośród badanych uczniów odczuwa różnego rodzaju lęki, negatywnie postrzega swoją przyszłość oraz otwarcie przyznaje, że nie pogodziło się z własną niepełnosprawnością.

Na takie poglądy nierzadko wpływa środowisko w jakim funkcjonują dzieci oraz przykre doświadczenia życiowe związane z własną niepełnosprawnością, czyli np.: wyśmiewanie, przedrzeźnianie, odrzucenie, wyobcowanie czy złośliwość przejawia-

na przez rówieśników. Można by przypuszczać, że ze względu na brak pozytywnych kontaktów ze środowiskiem uczniowie niepełnosprawni będą poszukiwać pewnych form rekompensaty tych zaburzonych kontaktów. Jedną z tych form jest czytanie książek, próba przeniesienia się w świat marzeń, poszukiwanie jakiegoś wzorca, czy pozytywnego bohatera, z którym można się utożsamiać. Jednak sytuacja czytelnictwa nie przedstawia się w sposób obiecujący. Wprawdzie większość badanych osób zadeklarowała, że lubi czytać książki oraz ma swego ulubionego bohatera i nawet się z nim utożsamia, jednak wiele osób nie ma żadnych kontaktów z książką poza podręcznikami szkolnymi. Taką sytuację tłumaczy fakt, iż wielu uczniów wykazuje trudności w czytaniu, a także rozumieniu tekstu, stąd ogólna niechęć do czytania książek. Ponadto w dobie telewizji i komputeryzacji obcowanie z książką skutecznie zastępują filmy oraz gry komputerowe.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż relacje pomiędzy osobami pełno- i niepełnosprawnymi, zachodzące w szkołach integracyjnych, nie zawsze są relacjami pozytywnymi. Mimo obcowania uczniów ze sobą na co dzień, powstają jednak często sytuacje odrzucenia i wyobcowania tych drugich, co powoduje u nich wzrost negatywnej samooceny, odsunięcie się od grupy oraz pozostawanie w samotności.

Przeprowadzone badania pozwoliły na wyłonienie grupy eksperymentalnej liczącej 8 osób. W jej skład wchodziły 2 dziewczynki i 6 chłopców. Były to dzieci, u których badania na podstawie kwestionariusza wykazały największą ilość kompleksów, co można było stwierdzić poprzez dużą liczbę negatywnych postaw wobec przedstawionych problemów. W celu poprawy samopoczucia uczniów opóźnionych w rozwoju, podjęto próbę wprowadzenia w ich życie pozytywnego patrzenia na świat. Z takim założeniem został przeprowadzony cykl zajęć biblioterapeutycznych. Koedukacyjny skład grupy pozwolił na stworzenie lepszych warunków podczas tych zajęć. Osoby kwalifikujące się do zajęć biblioterapeutycznych to dzieci uczęszczające do różnych klas, dlatego niektóre z nich wcześniej znały się jedynie z widzenia lub też nie znały się wcale.

W grupie eksperymentalnej znaleźli się uczniowie z różnym rodzajem niepełnosprawności, co stanowiło o różnorodności prowadzonych zajęć, które muszą być dostosowane do wszystkich uczestników. I tak, wśród badanych znalazły się cztery osoby z orzeczeniem lekkiego upośledzenia umysłowego. Pozostała grupa osób miała orzeczenie o inteligencji niższej niż przeciętna. W przypadku dwójki dzieci upośledzeniu umysłowemu towarzyszyło dodatkowo mózgowe porażenie dziecięce. W grupie eksperymentalnej znalazły się także trzy osoby, których problemem była nadpobudliwość psychoruchowa. Dodatkowo jeden z wymienionych uczniów posiadał orzeczenie o upośledzeniu stopnia lekkiego. Do prezentowanej grupy należała również jedna osoba chora na padaczkę i zażywająca leki przeciwpadaczkowe. Ponadto u większości osób tworzących grupę występowały problemy z pisaniem, ze względu na obniżony poziom graficzny pisma oraz kłopoty dysleksyjne z czytaniem oraz rozumieniem czytanego tekstu. Jednak uczniowie ci postrzegani byli przez prowadzących jako osoby miłe, przeważnie chętne do współpracy, podejmujące rozmowę. Zdarzały się sytuacje, gdy niektórzy uczniowie byli impulsywni w wyrażaniu swych uczuć i emocji, podczas kiedy inni potrzebowali jakiegoś bodźca, by podjąć współpracę.

Podstawowym problemem poza niepełnosprawnością była obniżona samoocena większości dzieci. Często postrzegały siebie jako gorsze i nie widziały swego miejsca wśród bawiącej się grupy rówieśników, a przeciwnie, stały z boku i nierzadko się izolowały. Taka sytuacja była powodem obniżonej ich wiary w siebie, we własne możliwości, a to z kolei stało się przyczyną licznych lęków i zamknięcia w sobie.

Cykl zajęć biblioterapeutycznych opracowany został w odniesieniu do problemów poruszanych w kwestionariuszu postaw dołączonym do niniejszego opracowania. I tak założono, iż eksperyment będzie obejmował 10 spotkań, na których zostaną omówione poszczególne problemy. Cały cykl terapeutyczny oparto na fragmentach lektur szkolnych, które zostały dobrane i odpowiednio zmodyfikowane do potrzeb warsztatów, gdyż skupiono się na tekstach mogących okazać się pomocnymi w korygowaniu negatywnych postaw dzieci do własnej niepełnosprawności, do nałożonych z góry praw i obowiązków, w stosunku do rówieśników, rodziców czy nauczycieli oraz do przyszłej pracy i otoczenia. Na każdych zajęciach zastosowano takie formy pracy z uczestnikami, które pozwoliły na otwarcie i pełne uczestnictwo wszystkim członkom. Do pracy z czytelnikiem bibliotekarz-terapeuta może wykorzystać kilka takich form.

Jacek Wojciechowski dzieli te formy na *dyskursywne*, *poglądowe*, *audiowizualne* i *synkretyczne*. Jako *dyskursywne* określa on te wszystkie, w których dominują wypowiedzi w języku mowy; *poglądowymi* nazywa te opierające się na komunikacji wizualnej, z kolei tam, gdzie stosowane są środki elektronicznego przekazu, mówi się o formach *audiowizualnych*⁴. Wyżej wymienione formy dopełniają się wzajemnie poprzez stosowanie różnych elementów i taką właśnie formę nazywa się powszechnie *synkretyczną* lub *mieszaną*.

Wszystkie prowadzone w ramach eksperymentu zajęcia miały formę synkretyczną, gdyż był to sposób na urozmaicenie ich, a przez to pobudzenie wyobraźni badanych. Stąd wprowadzone zostały elementy plastyczne, muzyczne, słowne oraz różnego rodzaju gesty.

Szczególne zastosowanie w trakcie zajęć miały elementy muzyczne, zostały one wprowadzone ze względu na powszechną świadomość, iż

muzyka pojmowana jako środek, który służy urozmaiceniu przeżyć, pozwala pacjentowi poznać i przeżyć rzeczywistość. Muzyka może być realizowana w dwóch płaszczyznach:

- 1) *receptowanej* – polegającej na pozornie biernym odbiorze muzyki i nie wymagającej od dziecka uzewnętrznienia jego umiejętności muzycznych ani innych objawów reagowania na muzykę;
- 2) *odtwórczej* – wymagającej od dziecka współdziałania. Odbiorca jest też twórcą przez odtwarzanie choćby najprostszych elementów muzycznych – rytmu, melodii, ruchu tanecznego⁵.

Wszystkie przeprowadzone zajęcia polegały głównie na dyskusji dotyczącej postaw poszczególnych bohaterów ukazanych w przytaczanych fragmentach lektur, na

⁴ J. Wojciechowski, Czytelnictwo, Kraków 1992, s. 156.

⁵ I. Borecka, L. Piotrowska, *Zastosowanie biblioterapii i muzykoterapii w procesie dydaktyczno-wychowawczym i terapii pedagogicznej*, Wałbrzych 1993, s. 95.

ich ocenie oraz często wyłonieniu cech pozytywnych i negatywnych. Stanowiło to inicjatywę do zastanowienia się przez uczestników nad własnymi wadami i zaletami oraz nad ewentualną zmianą postępowania. Ponadto, jako element dodatkowy, wszystkie zajęcia zakończone były odczytaniem tekstu do refleksji, po czym następowła krótka jego interpretacja. Były to teksty bajek i opowiadań, najczęściej autorstwa Bruno Ferrero, które treścią nawiązywały do prowadzonych zajęć, prezentowały postać prezentującą omawiane negatywne postawy i sposoby ich przezwyciężania. Dodatkowo wszyscy otrzymywali swój egzemplarz tekstu na własność, do ewentualnego czytania w domu.

Rozpoczęciu i zakończeniu każdego zajęcia towarzyszyło określenie swego samopoczucia na „drzewie nastrojów”, wykonanym na dużej planszy, gdzie każdy po ustaleniu swojego nastroju miał odnaleźć odpowiednią postać i pod nią przykleić swoje imię. Przed rozpoczęciem poszczególnych spotkań uczniowie wykonywali tę czynność samodzielnie zaraz po wejściu do sali, natomiast na zakończenie prowadzący prosił o ewentualną zmianę nastroju na drzewie. Ponadto do wszystkich spotkań wprowadzono elementy muzyczne na płaszczyźnie receptowanej, które były dodawane jako podkład podczas czytania tekstów oraz gdy uczestnicy zajmowali się rysowaniem czy pisaniem.

Pierwsze z odbytych zajęć z założenia były organizacyjne i miały na celu poznanie ze sobą wszystkich uczestników, stąd temat *Moje pierwsze spotkanie z innymi*. Po zapoznaniu uczniów z zasadami i celem spotkań przystąpiono do nawiązania kontaktu z grupą. Do tego celu posłużyło tzw. drzewo nastrojów. Następnym krokiem było wprowadzenie kilku zabaw integrujących grupę, zmierzających do wzajemnego poznania siebie, swoich imion i zainteresowań. Stąd wprowadzono *zabawę z piłką*, przy której każdy, kto ją otrzymywał, miał powiedzieć swoje imię i podać ją dalej. Kolejną zabawą była *zabawa z maskotką*, która miała na celu utrwalenie imion kolegów siedzących obok. Trzecią spośród wprowadzonych zabaw stanowił zespół zdań niedokończonych pt.: *Otwarty krąg*, gdzie mieściły się pytania dotyczące zainteresowań członków grupy. Jako następny etap zajęć został przedstawiony tekst relaksacyjny pt.: *Trening z mandarynką*, podczas którego każdy uczeń dostawał do ręki owoc mandarynki i z zamkniętymi oczami stosował się do poleceń czytanych przez prowadzącego, przy czym czytanyemu tekstowi towarzyszył podkład muzyczny. Po zakończeniu chętni opowiadali swoje wrażenia i emocje, które zostały zapisane na dużym kartonie. Następnie każdy otrzymał pomoce plastyczne w celu odzwierciedlenia na rysunku swych doświadczeń emocjonalnych wywołanych tekstem relaksacyjnym. Po zaprezentowaniu wykonanych prac i powrocie dzieci na miejsca, zostały rozdane teksty do refleksji stanowiące ostatni etap zajęć. Pierwsze warsztaty zakończono opowiadaniem pt. *Niewidzialny trener*, przedstawiającym walkę z nieśmiałością, które po przeczytaniu zostało krótko zinterpretowane przez prowadzącego. Spotkanie przebiegło zgodnie ze scenariuszem, a uczniowie, którzy nie wiedzieli, jak będą wyglądały zajęcia, byli wyraźnie zadowoleni, gdyż dotychczas nie spotkali się z taką formą lekcji. Początkowo, ze względu na fakt, iż nie wszyscy się znali, pojawiło się skrępowanie i nieśmiałość, jednak w miarę upływu czasu uczniowie przekonywali

się zarówno do siebie, jak i do nowej dla nich osoby prowadzącej. Na zakończenie wszyscy wyrazili chęć przyjscia na kolejne spotkanie.

Kolejne zajęcia z cyklu dotyczyły problemu samotności i osamotnienia wśród innych, stąd ich temat: ***Jak walczyć z samotnością i osamotnieniem***. Jednak nie używano na nich maksymalnej frekwencji, gdyż dotarło tylko 6 osób, inne dwie nie przyszły na spotkanie. Po określeniu samopoczucia rozpoczęto zabawę wprowadzającą, którą były *teksty zdań niedokończonych*, pozwalające określić postawy z jakimi przyszli uczniowie na zajęcia. Następnie prowadzący dokonał przedstawienia tematu spotkania, po czym wspólnie zastanawiano się nad znaczeniem słów „samotność” i „osamotnienie”, przy czym prowadzący na zmianę z chętnymi uczniami wpisywali podane określenia na dużej planszy widocznej dla wszystkich. Kolejny krok stanowiło przejście do fragmentów książki *Ten Obcy* I. Jurgielewiczowej, przedstawiającego przybycie Zenka na wyspę i relacje między Zenkiem a Ulą. Miało to posłużyć porównaniu postaci samotnego Zenka i osamotnionej Uli. Tekst czytany był przy akompaniamencie muzyki uspokajającej, po czym rozmawiano na temat postaw bohaterów. Następnie uczestnicy otrzymali kartki oraz pisaki, a ich zadaniem było napisanie listu do osoby samotnej, przekonującego ją, by otworzyła się na innych – i tę formę wybrały wszystkie osoby. Drugą formą do wyboru było, w przypadku gdy ktoś czuje się samotny, napisanie kartki z własnego pamiętnika. Jednak nie cieszyła się ona zainteresowaniem. Po zaprezentowaniu prac przez chętnych uczestników przystąpiono do wspólnego wyciągania wniosków, przy czym każdy przedstawił swoją formę walki z samotnością i osamotnieniem. Ostatni etap spotkania polegał na wręczeniu każdemu z uczestników tekstu do refleksji pt. *Dwie bryły lodu* B. Ferrero, po czym został on głośno odczytany i krótko zinterpretowany. Uczniowie chętnie współpracowali z prowadzącym oraz w większości włączali się do rozmowy grupowej, jednak byli również tacy uczestnicy, którzy nie chcieli wypowiadać swojego zdania. Fakt, że wszyscy z nich wybrali formę listu można tłumaczyć tym, że kartka z pamiętnika zbyt ingerowała w uczucia, do których ciężko przyznać się otwarcie. Stąd wszyscy woleli przedstawić swoje problemy poprzez opis samotnego kolegi.

Trzecie zajęcia dotyczyły sprawy przyjaźni, dlatego temat ich to ***Przyjaźń naszym wyzwaniem***. Zapoznanie z tematyką spotkania poprzedziło samodzielne określenie samopoczucia przez każdego z uczniów oraz zajęcie wybranego miejsca w kole. Następnym punktem była zabawa integrująca grupę *Opowiem ci coś o sobie*, gdzie każde dziecko miało za zadanie dokończyć czytane przez prowadzącego zdanie. Kolejny etap stanowiła luźna rozmowa dotycząca posiadania przyjaciela, kierowana przez prowadzącego, podczas której chętni uczestnicy dzielili się swymi doświadczeniami w sferze przyjaźni. Celem tej pogadanki było wyłonienie podstawowych cech, jakie powinien posiadać przyjaciel, które zostały wypisane na planszy przez jedną z chętnych osób, po czym każdy otrzymał kartkę i pomoce do narysowania najważniejszej dla niego cechy przyjaciela. Następnie, przy podkładzie muzycznym, odczytany został fragment z książki A. Saint Exupery’ego *Mały Książę*, prezentujący rozmowę Księcia z Lisem dotyczącą przyjaźni, co stanowiło podstawę do rozmowy na temat trwałości przyjaźni. Dalsza część spotkania polegała na wypełnianiu przez

każdego indywidualnie własnej *recepty na przyjaźń* i przedstawianiu jej pozostałym uczestnikom. To pozwoliło prowadzącemu sprecyzować, jaka jest wartość przyjaźni dla każdego z uczniów. Po ogólnym podsumowaniu zajęć zostały rozdane egzemplarze tekstu refleksyjnego autorstwa Bruno Ferrero pt. *Twierdże nie z kamieni* i nastąpiło głośne jego odczytanie oraz krótka interpretacja dla lepszego zrozumienia. Na koniec spotkania uczestnicy porównali swoje samopoczucie po zajęciach z tym wcześniejszym. Uczestnicy tym razem bardzo chętnie opowiadali o swych relacjach z innymi osobami oraz o posiadaniu przyjaciela, zaś jako najważniejsze cechy zostały zaliczone zaufanie, szczerota oraz wyrozumiałość. Uczniowie również bardzo chętnie wymyślali własne recepty na prawdziwą przyjaźń.

Następne spotkanie dotyczyło problemu *Obcości w grupie* i zostało oparte na fragmencie książki I. Jurgielewiczowej pt. *Ten Obcy*. Uczniowie po określeniu swego nastroju i zajęciu miejsca w kole wzięli udział w zabawie integrującej grupę o nazwie *kilka słów o sobie*, podczas której każdy uczestnik po przedstawieniu siebie i zaprezentowaniu choć jednej swojej cechy, wyznaczał kolejną osobę do opowiadania. Pozwoliło to poznać zamięłowania dzieci uczęszczających na zajęcia oraz skonfrontować ich własne upodobania z upodobaniami kolegów. Z kolei została przeprowadzona krótka rozmowa kierowana przez prowadzącego, dotycząca tematyki obcości, której głównym celem było zdobycie informacji o stopniu obcowania wychowanków z tym problemem. Jako efekt rozmowy zostały wypisane słowa-skojarzenia do słowa *obcy*, które chętny uczeń wypisał na planszy. Następnie, przy akompaniamencie muzyki przeczytano fragment tekstu, tym razem dotyczący pojawienia się obcego Zenka na wyspie i reakcji czwórki przyjaciół na to zdarzenie. Po czym odbyła się rozmowa na temat zachowania poszczególnych bohaterów wraz z podziałem na zachowania dobre i złe w stosunku do obcego oraz dyskusja o tym, co jest potrzebne z naszej strony, aby ktoś nowy nie czuł się wśród nas obco. Jako efekt dyskusji nastąpił podział na dwuosobowe zespoły, gdzie każdy zaopatrzone w pomoce naukowe miał napisać list – karteczkę przekazywaną niekiedy w trakcie lekcji, do osoby nowej, z zaproszeniem do wspólnej zabawy i obcowania z grupą. Po głośnym odczytaniu prac zostały przypomniane najważniejsze punkty spotkania, a prowadzący rozdał teksty do refleksji pt. *Pies w lustrze* B. Ferrero, które następnie zostały głośno odczytane i krótko zinterpretowane. Uczestnikom sprawiła niejaką trudność próba rozróżnienia postaw pozytywnych i negatywnych wobec obcego, stąd potrzebne były dodatkowe wyjaśnienia prowadzącego dotyczące kwestii dobrych i złych relacji między bohaterami. Praca zespołowa raczej nie przyniosła pożądanych efektów, gdyż niektórzy uczniowie nie potrafili się ze sobą porozumieć. Jednak większość z nich prawidłowo współpracowała ze sobą.

Głównym tematem kolejnego spotkania, na które przybyło 7 osób, było zagadnienie: *Inni ludzie wokół mnie*. Zajęcia przeprowadzone były na podstawie fragmentu książki F.H. Burnett pt. *Tajemniczy ogród*. Po ustaleniu swego miejsca na „drzewie nastrojów” odbyła się zabawa pt. *Przedstawię wam moich sąsiadów*, podczas której każdy miał za zadanie przedstawić osoby siedzące po obu stronach. Drugą zabawę stanowiło dokończanie zdań, gdzie wszyscy mieli powiedzieć coś o sobie

dla wiadomości innych uczestników. W ten sposób prowadzący próbował pokazać uczestnikom, jakie kroki należy czynić, by inni mogli dowiedzieć się czegoś o nas samych, a czego konsekwencją może być prawidłowe funkcjonowanie w grupie. Dalszy etap, do którego prowadziła zabawa, to krótka rozmowa wszystkich uczniów kierowana przez prowadzącego, mająca uświadomić im, że w relacjach międzyludzkich, by one były pozytywne, należy odkrywać choć część samego siebie. Wiąże się to z przewyciężeniem własnych lęków i słabości w celu otwarcia się na drugiego człowieka. Jako przykład przedstawione zostały fragmenty książki, przedstawiające postaci Mary i Colina, ich cechy negatywne oraz przemianę zachowań prowadzącą do poprawy charakterów obojga dzieci. Po odczytaniu tekstu uczestnicy rozmawiali na temat postaw bohaterów, próbowano wymienić ich cechy negatywne i pozytywne, a także odnieść niektóre zachowania do własnego życia. Następnie zostały wyciągnięte ogólne wnioski, stanowiące propozycję zmiany niektórych cech i zachowań w celu lepszego funkcjonowania z innymi.

Kolejny etap zajęć stanowiła próba narysowania cechy, najważniejszej według każdego, pomocnej w kontaktach z innymi ludźmi. Chętne osoby zaprezentowały swoje rysunki, po czym nastąpiło przejście do zabawy odprężającej i integrującej grupę pt. *Pozy*, podczas której uczestnicy, ustawieni tyłem do środka koła, na hasło wejścia w rolę, mieli za zadanie, po odwróceniu zatrzymać się w wymyślonej przez siebie pozie przedstawiającej wybraną osobę (np. tancerza). Po zabawie krótko podsumowano zajęcia oraz rozdany i przeczytany został tekst do refleksji pt. *Mur* B. Ferrero. Celem tego spotkania była próba uświadomienia dzieciom, jak ważne i potrzebne są relacje z innymi ludźmi. Uczniowie jednak niechętnie przyznawali się do swoich cech negatywnych, dlatego nastąpiło szybkie przejście od interpretacji zachowań bohaterów do wysunięcia wniosków w odniesieniu do naszego życia. Dużym zainteresowaniem cieszyła się z kolei zabawa integrująca grupę, co pozwoliło na zrelaksowanie i rozweselenie wszystkich osób.

Nad pytaniem *Jak pokonać własny lęk przed światem* próbowano zastanawiać się na szóstych z cyklu zajęciach terapeutycznych. Jak poprzednio rozpoczęły się one określeniem nastroju przez uczestników, po czym przystąpiono do wspólnej zabawy, jaką były *Zwierzęta*. Każdy otrzymał karteczkę z nazwą zwierzęcia i na sygnał wszyscy jednocześnie rozpoczęli wydawać odgłosy kojarzące się z wybranym zwierzęciem. Zadaniem każdego było odnalezienie własnej pary. Następnie zajęto miejsca w kole i prowadzący rozpoczął rozmowę dotyczącą uczuć lęku i nieśmiałości oraz sposobów ich przewyciężania, jak również próbował przedstawić pozytywne aspekty przewyciężania własnych lęków. W celu jaśniejszego ukazania tematu, zajęcia oparto na fragmentach książki A.A. Milne *Kubuś Puchatek*, obrazujących przewyciężenie lęku przez strachliwego Prosiaczka i pozytywne tego skutki. Później nastąpiła luźna rozmowa o charakterze bohatera, jego nieśmiałości i strachu wobec otoczenia oraz sąd nad pozytywnymi i negatywnymi jego zachowaniami. Następny krok stanowiło dążenie do wyciszenia i spojrzenia wewnątrz siebie poprzez wysłuchanie tekstu relaksacyjnego pt. *Poczuj swoje ja*, przy podkładzie muzycznym oraz podzielenie się uczestników własnymi przeżyciami w wyniku odczytanego fragmentu.

Kolejno, po relaksacji, dzieci otrzymały karteczki z własnymi imionami z zadaniem napisania wiersza o sobie, co również odbyło się z wykorzystaniem muzyki. Po odczytaniu przez ochotników swych wierszy odbyła się wspólna zabawa pt. *Daję ci*, gdzie poszczególne osoby wymyślały przedmiot, który chciałyby ofiarować koledze, a osoba, której został wręczony, miała za zadanie wykonać pantomimiczną scenkę na ten temat. Ostatni etap spotkania polegał na rozdaniu i głośnym odczytaniu tekstu do refleksji B. Ferrero pt. *Tarcza mocy*. Za główny cel spotkania przyjęto ukazanie uczestnikom, jaką wartość ma przezwycięzenie lęku, nieśmiałości i otwarcie się na innych.

Uczniowie z dystansem podchodzili do uczestnictwa w seansie relaksacyjnym, jednak po wyciszeniu i skupieniu uwagi na słuchaniu udało się go przeprowadzić bez zarzutu. Także chętnie rozmawiano o postaci Prosiaczka i jego postawach. Ponadto prezentacja swych cech w formie wiersza spotkała się z zaskoczeniem uczestników, lecz każdy z nich starał się wykonać polecenie. Również zabawa końcowa wpłynęła na całkowite odprężenie i lepsze samopoczucie dzieci.

Na kolejnych zajęciach realizowano temat *Jak zgadzać się na własne życie*. Rozpoczęto je od określenia własnego samopoczucia, po czym nastąpiło przejście do krótkiej rozluźniającej zabawy z piłką, podczas której kolejno uczestnicy rzucali piłkę do wybranej osoby wypowiadając jej imię. Następny krok stanowił krótki wykład wprowadzający do tematyki zgody na to, co nas spotyka oraz wspólne stworzenie definicji słów takich, jak: „lęk”, „przeznaczenie”, „bunt” na podstawie luźnych skojarzeń uczestników, które zostały zapisane na planszy. Dalej prowadzący próbował przedstawić dzieciom, jakie są podstawowe potrzeby ludzkie oraz co dzieje się w człowieku, jeśli one nie zostaną zaspokojone. Prelekcja ta prowadziła do ustalenia „mechanizmów obronnych”, które tworzą się pod wpływem różnych komplikacji życiowych i niezaspokojenia podstawowej potrzeby, jaką jest miłość. I tak omówiono mechanizmy takie, jak: chępliwłość, nieśmiałość, gniew, przybieranie masek, naśladownictwo, ślepe posłuszeństwo, perfekcjonizm, czy w końcu ucieczka w samotność. W celu pełniejszego ich zobrazowania posłużono się fragmentem książki Małgorzaty Musierowicz pt. *Brulion Bebe B.*, przy pomocy którego próbowano przedstawić mechanizmy obronne głównej bohaterki, powstałe na skutek problemów życiowych. Kolejno nastąpiła rozmowa o postępowaniu bohaterki, przyczynach jej buntu i późniejszej próbie zmiany swego życia. Następnie zastanawiano się krótko nad poszukiwaniem środków pomocnych do zgody na własne życie. Później nastąpiło przejście do odczytania pytań refleksyjnych, gdzie każdy indywidualnie miał zastanowić się nad odpowiedzią, po czym uczestnicy otrzymali kartki, gdzie mieli wypisać rzeczy, osoby i sprawy najważniejsze w swoim życiu i ułożyć je od najważniejszych do najmniej ważnych. Celem tego ćwiczenia było uświadomienie sobie przez dzieci, że mimo problemów z jakimi się spotykają, istnieje coś, co powoduje, iż jesteśmy szczęśliwi i te właśnie rzeczy powinny być motorem do dalszego życia oraz przezwyciężenia poczucia buntu i beznadziejności. Chętni uczestnicy mogli podzielić się z rówieśnikami tym, co jest dla nich najważniejsze. Na zakończenie zajęć każdy otrzymał tekst

do refleksji autorstwa B. Ferrero pt. *Człowiek, który szukał szczęścia*, który później został głośno odczytany przez prowadzącego zajęcia.

Uczestnicy z uwagą słuchali wyjaśnień dotyczących mechanizmów obronnych i ich przyczyn oraz skutków. Ze względu na to, iż tematyka była nieco trudniejsza niż dotychczas, prowadzący starał się jak najdokładniej tłumaczyć wszystkie niezrozumiałe kwestie, dzięki czemu uczniowie mogli swobodnie określić, co jest dla nich z życia najważniejsze i stworzyć hierarchię tych rzeczy. Na pierwszym miejscu, w większości przypadków, stawiano rodzinę, przyjaciół i miłość, później zaś rzeczy materialne. Opowiadanie końcowe było próbą ukazania, że każdy człowiek może być szczęśliwy, tylko należy to szczęście dostrzec obok nas.

Będziemy kiedyś pracować – to temat następnych zajęć terapeutycznych. Taka tematyka została wprowadzona ze względu na zły stosunek uczestników do przyszłej pracy, który został ujawniony w kwestionariuszu postaw. Na wstępie uczniowie określili swoje nastroje, po czym rozpoczęto zabawę wprowadzającą pt. *Powitanie*, podczas której poszczególne osoby, wchodząc do środka koła, miały za zadanie przedstawić się w jakiś oryginalny sposób oraz przywitać się z kolegami. Kolejny etap stanowiła pogadanka prowadzącego dotycząca pracy, która przeszła w rozmowę o zawodach wykonywanych przez rodziców uczestników. Następnie zastanawiano się nad definicją słowa „praca”, która w formie luźnych zdań została zapisana na planszy. W celu ukazania wartości pracy posłużono się fragmentami z książki *Przypadki Robinsona Krusoe* D. Defoe, mając na uwadze przede wszystkim postawę głównego bohatera. Wybrane zostały fragmenty prezentujące przemianę bohatera i uznanie przez niego wartości pracy podczas samotnego pobytu na wyspie. Postać Robinsona Krusoe pomocna była w ukazaniu, jaką wartość ma praca w życiu każdego człowieka i co do niego wnosi. Po krótkiej refleksji na ten temat rozpoczęto zabawę *Kalamburki*, gdzie uczestnicy kolejno otrzymywali na kartkach nazwy zawodów, które mieli przedstawić kolegom poprzez ukazanie za pomocą gestów charakterystycznych dla danego zawodu czynności. Po zakończeniu zabawy każdy otrzymał pomoce plastyczne w celu narysowania wymarzonego zawodu, jaki chciałby wykonywać w przyszłości. Następnie chętni mogli opowiedzieć o swych marzeniach innym uczestnikom i uzasadnić, dlaczego podoba im się takie zajęcia. Spotkanie zakończono rozdając wszystkim teksty do refleksji pt. *Osiem złotych złotych* B. Ferrero, ukazujące wartość pracy i zarazem pogardę dla lenistwa.

Można stwierdzić, że w miarę upływu czasu, kiedy dzieci przebywają w swoim gronie, zwiększa się ich śmiałość wśród rówieśników. Dlatego nie było problemem dla nikogo wymyślenie oryginalnej formy powitania kolegów. Również zabawa w *Kalamburki* była, jak się okazało, dobrym sposobem integrującym grupę. Poza tym uczniowie rysując przedstawiali różne wymarzone przez siebie zawody, jak np.: kucharz, kierowca, śpiewak, strażak, policjant czy też informatyk. Jednak ogólne nastawienie uczestników do pracy okazało się sprzeczne z odpowiedziami w kwestionariuszu, gdyż nie spotkano się z negatywnym podejściem do przyszłej pracy zawodowej.

Na kolejnych zajęciach poruszano tematykę obecności książki w życiu każdego człowieka, co również było nawiązaniem do przeprowadzonego kwestionariusza,

stąd ich temat *Książka – mój przyjaciel*. Po indywidualnym określeniu swego nastroju, rozpoczęto zabawę z maskotką. Kolejno uczestnicy, trzymający w ręku maskotkę, mieli za zadanie powiedzieć wszystkim od kogo ją otrzymali, a następnie komu chcieliby ją dalej przekazać, dodając coś miłego na temat obdarowywanej osoby. W ten sposób na spotkaniu utworzono swego rodzaju *krąg radości*, gdzie każdy został obdarowany miłym słowem. Później prowadzący krótko opowiedział o czytelnictwie książek dawniej, kiedy nie było jeszcze telewizji i komputerów, porównując tamtejsze czasy z sytuacją obecną książki i czytelnictwa. Następnie uczniowie starali się przedstawić, czym jest książka oraz czytanie, po czym próbowano odpowiedzieć na pytania, dlaczego ludzie „czytają” i „nie czytają” książek. Kolejno odczytany został tekst *Przygoda chłopca z książką* B. Ferrero, przedstawiający wielkie zalety książki i czytania. Po wysłuchaniu opowiadania uczestnicy zostali podzieleni na dwie grupy, zadaniem których było określenie wad i zalet wynikających z czytania książek. Po zakończeniu ćwiczenia wybrane osoby z poszczególnych grup odczytały głośno zapisane wnioski. Dalszy ciąg zajęć stanowiła próba przeniesienia się w przeszłość przy pomocy tekstu relaksacyjnego, co miało na celu przypomnienie sobie przez dzieci swych książek i bohaterów lubianych we wczesnym dzieciństwie. To z kolei stanowiło wprowadzenie do dalszego etapu, mianowicie do odzwierciedlenia na rysunku postaci ulubionego bohatera z dzieciństwa, który, być może, dalej nim pozostaje. Uczestnicy, na papierowej „ścieżce” w dowolnie wybranym przez siebie miejscu, narysować mieli wybraną postać, którą później prezentowano kolegom. Oglądaniu rysunków towarzyszyło krótkie podsumowanie i przypomnienie najważniejszych treści z zajęć, po czym każdy otrzymał tekst do refleksji pt. *Skarga książki*, którego odczytanie stanowiło ostatni element spotkania. Najbardziej niepojęte dla dzieci było przedstawienie czasów, kiedy telewizja nie istniała i ludzie czytali więcej książek. Poza tym widoczna stała się integracja grupy poprzez cotygodniowe spotkania, gdyż tym razem praca w grupach przyniosła pozytywne skutki, a uczniowie przeważnie umieli się porozumieć między sobą. Podczas słuchania tekstu relaksacyjnego niektórym uczestnikom udało się przypomnieć chwile z dzieciństwa. Podczas rysowania ulubionego bohatera dwóch uczniów stwierdziło, że nie ma nikogo takiego, stąd powstało tylko 6 prac. Natomiast ich tematyka była różna, pojawiły się postaci Kubusia Puchatka, Małego Księcia, Bolka i Lolka, Kasi – z książki *Oto jest Kasia*, ale też sylwetka Adama Mickiewicza oraz Zygmunta Augusta i królowej Jadwigi. Można zatem stwierdzić, że niektórzy ukazali te postaci, które niedawno były omawiane na lekcjach, nie zaś pochodzące z dzieciństwa.

Ostatnie spotkanie, podsumowujące cały cykl zajęć biblioterapeutycznych, dotyczyło problematyki życia we wspólnocie, stąd jego temat: *Razem stanowimy wspólnotę*. Po określeniu nastrojów przez uczestników, prowadzący w formie krótkiej pogadanki przedstawił czym jest wspólnota i jakie są jej podstawowe cechy oraz cele, dla których istnieją różne wspólnoty. Kolejno uczestnicy, z pomocą prowadzącego, próbowali wymienić wszystkie wspólnoty, w obrębie których funkcjonują, tj.: rodzina, szkoła, klasa, przyjaciele, wspólnota wierzących itp. Wszystkie wymienione grupy zostały zapisane na planszy, w celu zaznaczenia ich wartości w życiu. Następnie od-

czytany został tekst przedstawiający cechy prawdziwej wspólnoty oraz jej członków, co było wprowadzeniem do rozmowy na temat podstawowych zadań członków każdej z nich, prowadzących do prawidłowego funkcjonowania. Dalszą część zajęć wypełniła próba narysowania przez uczniów cechy charakteryzującej istnienie wspólnoty, która jest dla każdego z osobna najważniejszą w życiu. Tak więc, pojawiła się przede wszystkim rodzina przebywająca pod wspólnym dachem, przyjaciele trzymający się za ręce, czy też miłość przedstawiana symbolem serca. Po zakończeniu, chętni mogli przedstawić swoje prace. Później odbyły się zabawy integrujące grupę pt. *Szalik w wyobraźni* i *Fotografowanie*, podczas których dzieci mogły się zrelaksować i opowiedzieć kolegom o swych przeżyciach. Wprawdzie wszyscy ochoczo uczestniczyli w zabawach, lecz nie było chętnych do dzielenia się własnymi odczuciami. Końcowy etap stanowiło ogólne podsumowanie całego cyklu terapeutycznego, przypomnienie najważniejszych wątków spotkań, po czym każdy otrzymał ostatni tekst refleksyjny pt. *Historia małej cząsteczki*, odczytany na zakończenie zajęć. Jego celem było ukazanie, iż każdy stanowi cząstkę jakiejś wspólnoty, do której należy i wnosi do niej coś wartościowego.

Wprawdzie temat zajęć nie nawiązywał bezpośrednio do pytań kwestionariusza, ale całe spotkanie poświęcone było formom funkcjonowania z innymi ludźmi, zarówno rodziną, nauczycielami, jak i rówieśnikami, co stanowiło nawiązanie do kilku jego zagadnień jednocześnie. Spotkania zostały przeprowadzone w celu podsumowania całego cyklu zajęć i przypomnienia pokrótce najważniejszych wytycznych na dalsze życie.

Cały eksperyment obejmował 10 spotkań, co stanowiło jedynie minimum pomocne do określenia stopnia zaistniałych problemów. Analiza postaw przed i po przeprowadzeniu zajęć biblioterapeutycznych skłania do ich porównania oraz ustalenia wzrostu lub spadku poszczególnych postaw i zastanowienia się nad zmianami, które nastąpiły w wyniku terapii oraz ich przyczynami. Liczba postaw pozytywnych oraz negatywnych przed i po przeprowadzeniu terapii przedstawiona została przez autorkę w odniesieniu do każdego pytania, przy analizie poszczególnych postaw za pomocą wykresów. Pomoże to lepiej zobrazować stan omawianych postaw. Przy czym jeden z wykresów przedstawia porównanie ze sobą ewentualnych różnic w postawach pozytywnych, natomiast drugi dotyczy postaw negatywnych.

Postawa wobec szkoły w ogóle i czasu pozaszkolnego

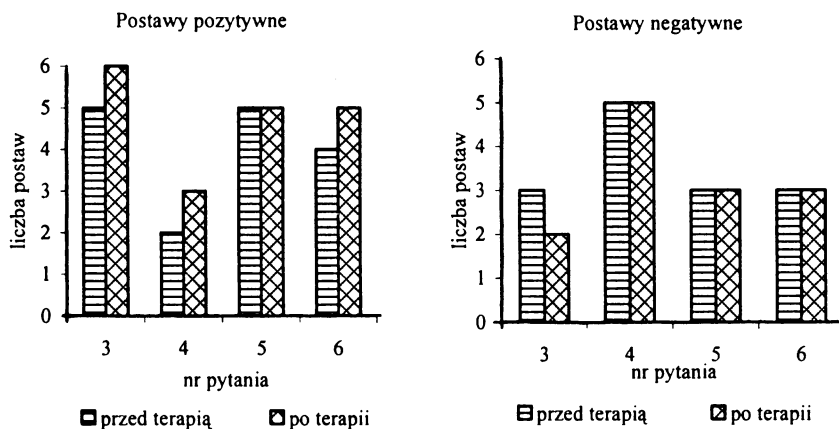
Pierwsze pytanie: *Czy lubisz chodzić do szkoły* przeważa w postawach pozytywnych, natomiast liczba obu postaw zmieniła się po przeprowadzeniu zajęć. Zatem liczba 5 postaw pozytywnych występujących przed zajęciami, wzrosła do 6 po zajęciach, natomiast liczba 3 postaw negatywnych zmalała do 2 po przeprowadzonej terapii.

W kolejnym pytaniu: *Czy sądzisz, że z powodu choroby masz trudności w dorównaniu kolegom w osiągnięciach szkolnych*, nastąpił wzrost jedynie postaw pozytywnych, natomiast liczba negatywnych nie uległa zmianie. Tak więc, liczba 2 postaw pozytywnych wzrosła do 3 po odbyciu zajęć, natomiast pozostała liczba 5 postaw negatywnych.

Postawy w następnym z zagadnień: *Czy sądzisz, że z powodu choroby możesz spędzać czas wolny zgodnie ze swoimi upodobaniami*, nie uległy zmianom na skutek prowadzonych zajęć, stąd liczba 3 postaw pozytywnych i 5 negatywnych tyczy się okresów przed i po terapii. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę na fakt, że tutaj przeważają postawy negatywne, co za tym idzie większość uczniów wykazuje negatywny stosunek do własnej osoby, nad którym należy pracować w przyszłości.

Porównanie ostatniego pytania dotyczącego pierwszej postawy: *Czy sądzisz, że stronią od Ciebie koledzy i uważają Cię za gorszego* wykazuje wzrost postaw pozytywnych, przy niezmiennym liczbie negatywnych. Dlatego liczba 4 postaw pozytywnych występująca przed terapią, wzrosła do 5 po jej zakończeniu, natomiast 3 postawy negatywne pozostały bez zmian.

Wszystkie pytania wraz z podziałem na postawy pozytywne i negatywne przed i po terapii przedstawiają poniższe wykresy.

Analizując wyniki postaw przedstawionych na wykresach, wyraźnie zaznaczyć można wzrost liczby pozytywnych wyników w pierwszym pytaniu, przy jednoczesnym spadku negatywnych odpowiedzi. Natomiast w kolejnym z pytań liczba postaw pozytywnych uległa podwyższeniu, przy czym nie zmieniła się ilość negatywnych wyników. Dalsze pytanie dotyczące tej postawy nie uległo zmianom po przeprowadzonej terapii, natomiast w następnym odnotowuje się wzrost postaw pozytywnych, przy niezmiennym liczbie negatywnych odpowiedzi.

Postawa wobec planów na przyszłość

Porównanie obu rodzajów postaw występujących przed i po odbyciu terapii przez uczniów przyniosło w pytaniu: *Czy sądzisz, że będziesz miał ograniczone możliwości wyboru zawodu, zadowalające efekty.* Tutaj liczba postaw pozytywnych w liczbie 3 przed zajęciami, wzrosła do 5 po ich zakończeniu, natomiast adekwatnie, ilość 5 postaw negatywnych zmniejszyła się do 3 po zajęciach.

W przypadku następnego pytania: *Czy sądzisz, że mniej się podobasz i możesz mieć trudności z założeniem rodziny* zajęcia nie dały dobrych efektów, gdyż przeważająca liczba 5 postaw negatywnych, w stosunku do 3 pozytywnych, nie uległa żadnym modyfikacjom po zastosowanej terapii. Jest to kolejne zagadnienie, które powinno stać się bodźcem do pracy nad tymi osobami, by ich poczucie własnej wartości uległo poprawie.

Kolejne pytanie *Czy sądzisz, że uzyskasz w społeczeństwie pozycję człowieka szanowanego i lubianego* wykazuje wzrost liczby postaw pozytywnych, przy niezmienną ilości negatywnych odpowiedzi. Dlatego też 4 pozytywne postawy prezentowane przed zajęciami, wzrosły do 5 po ich zakończeniu, natomiast 3 postawy negatywne nie uległy zmianie.

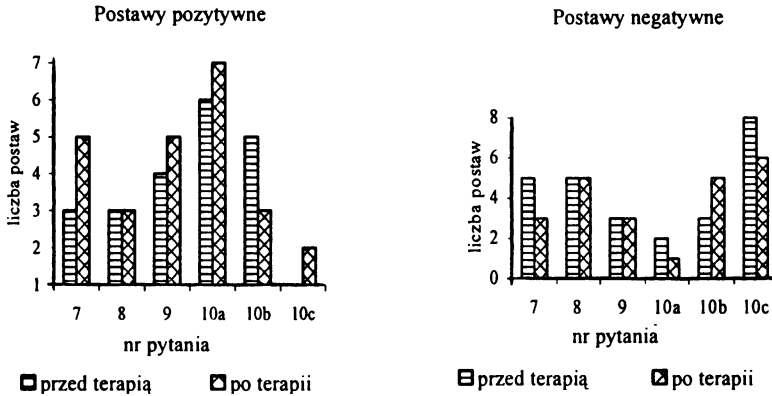
Następne zagadnienie, *Jak myślisz, kto powinien zapewnić ci utrzymanie*, składa się z trzech części, stąd każda z nich została zinterpretowana osobno.

Pierwsza część pytania dotyczy samodzielnego utrzymania i w tym wypadku nastąpił wzrost przeważających postaw pozytywnych, przy spadku negatywnych. Stąd liczba 6 postaw pozytywnych wzrosła do 7 po zajęciach oraz liczba 2 odpowiedzi negatywnych zmniejszyła się do 1 na skutek odbytej terapii.

Dalsza część pytania dotyczy utrzymania przez społeczeństwo i tutaj nastąpił alarmujący wzrost postaw negatywnych, przy spadku pozytywnych odpowiedzi. Co za tym idzie, pierwotna liczba 5 postaw pozytywnych, spadła do 3 po odbytych zajęciach, natomiast liczba 3 postaw negatywnych, wzrosła do 5 odpowiedzi. To pytanie również powinno być sygnałem do dalszego wdrażania cyklu terapii w programie szkolnym, gdyż wzrost postaw negatywnych może świadczyć o uświadomieniu sobie przez niektórych uczniów swoich problemów, które w dalszym etapie terapii mogłyby zostać wyeliminowane.

Ostatnia część tego pytania dotyczy utrzymania przez społeczeństwo i tutaj odnotowuje się wzrost postaw pozytywnych przy spadku negatywnych, które wystąpiły tutaj w przeważającej większości. Dlatego zerowa liczba postaw pozytywnych, wzrosła do 2 po zajęciach, a jednocześnie liczba 8 postaw negatywnych spadła do 6 po odbytej terapii. Jednak sam fakt przewagi negatywnych odpowiedzi stanowić powinien kolejny sygnał do pracy nad dziećmi.

Rozkład wyżej opisanych postaw obrazują wykresy:

Tutaj z kolei zmiany w postawach występują w bardziej zróżnicowanym stopniu. Mianowicie w pierwszym z pytań zaznacza się wyraźny wzrost postaw pozytywnych po terapii, przy jednoczesnym spadku negatywnych. Późniejsze pytanie nie przyniosło żadnych zmian w wyniku odbytych zajęć. Następne zagadnienie spotkało się ze wzrostem postaw pozytywnych, przy niezmiennej ilości negatywnych. Z kolei w następnym zagadnieniu widoczny jest wyraźny wzrost liczby pozytywnych postaw, przy zmniejszeniu negatywnej liczby postaw. Dalsza część przyniosła spadek postaw pozytywnych, przy jednoczesnym wzroście liczby negatywnych. Ostatnie pytanie zaś przyniosło wzrost liczby postaw pozytywnych, gdyż przed zajęciami nie było ich wcale, natomiast postawy negatywne zmniejszyły się.

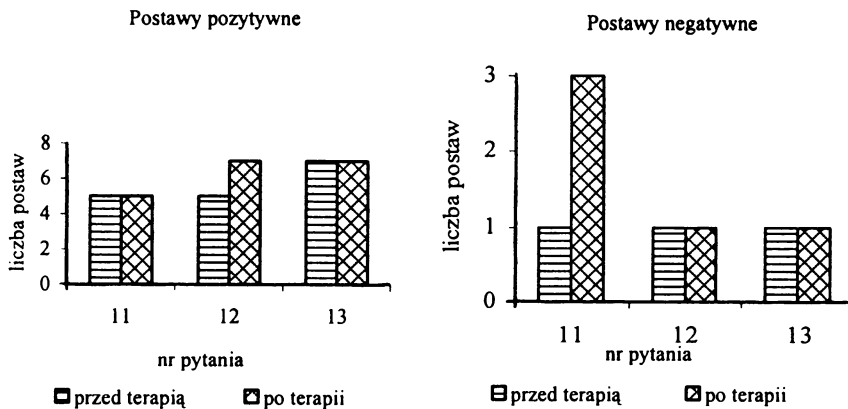
Postawa wobec własnej niepełnosprawności

Jako pierwsze postawy tej dotyczyło pytanie: *Czy ze względu na Twoją chorobę powinieneś być traktowany ulgowo?* Spotkało się ono ze wzrostem liczby postaw negatywnych. Mianowicie liczba 5 postaw pozytywnych pozostała bez zmian, natomiast liczba postaw negatywnych wzrosła z jednej do 3 po zajęciach, jest to jednak związane z tym, że początkowo nie wszystkie osoby odpowiadały na pełną liczbę pytań, przy czym podczas ponownego wypełniania kwestionariusza już wszystkie pytania uzyskały odpowiedzi.

Kolejne zagadnienie: *Czy powinieneś w ogóle pracować,* przyniosło wzrost postaw pozytywnych, natomiast 1 negatywna postawa pozostała bez zmian. Jeśli chodzi o postawy pozytywne, to liczba 5 określonych początkowo, wzrosła do 7 w późniejszym etapie.

Ostatnie pytanie określające tę postawę: *Czy sam dasz sobie radę w życiu* pozostało bez żadnych zmian, przy znacznej przewadze 7 postaw pozytywnych nad 1 negatywną.

Pełny obraz tych postaw prezentują poniższe wykresy.

W tej postawie odnośnie do pytania pierwszego liczba postaw pozytywnych sprzed i po terapii nie zmieniła się, natomiast stosunkowo wzrosła liczba negatywnych odpowiedzi. W kolejnym pytaniu nastąpił wzrost postaw pozytywnych, natomiast nie uległa zmianie liczba negatywnych odpowiedzi. Ostatnie pytanie nie przyniosło żadnych zmian po odbytych zajęciach.

Postawa wobec innych ludzi

Dwa pytania dotyczące tej postawy składają się z kilku podpunktów. Pierwsze z nich: *Czy otaczający cię ludzie są dla ciebie dobrzy i życzliwi*, na które składają się trzy części, dotyczy kontaktów z innymi. Początkowo dotyczyło problemu współżycia w rodzinie i tutaj przyniosło pozytywne rezultaty, gdyż przeważająca liczba 7 postaw pozytywnych wzrosła do 8 po odbyciu terapii, natomiast 1 postawa negatywna zmniejszyła się do zera.

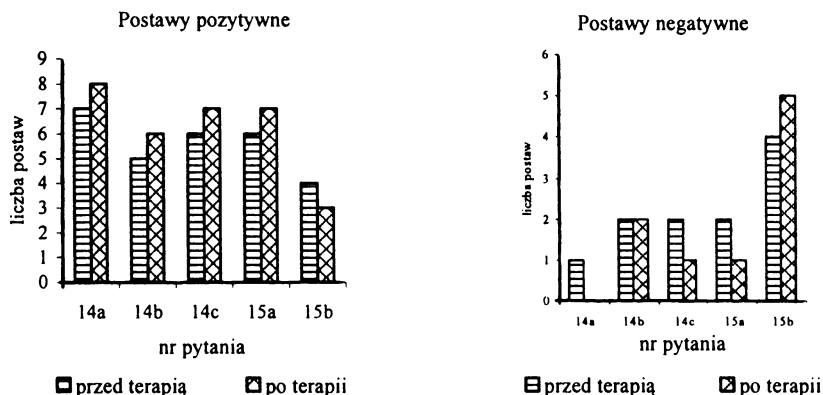
Następnie poruszana kwestia kontaktów z przyjaciółmi i kolegami przyniosła niewielką poprawę. Co za tym idzie, liczba 5 osób wykazujących pozytywną postawę wzrosła do 6 po odbytych zajęciach, natomiast liczba 2 postaw negatywnych nie uległa zmianie.

Jako ostatnie badano kontakty z nauczycielami i wychowawcami. Tutaj również odnotowano wzrost pozytywnych odpowiedzi, i tak liczba 6 postaw pozytywnych, wzrosła do 7, zaś liczba 2 postaw negatywnych uległa zmniejszeniu do 1 postawy.

Kolejne pytanie *Czy masz poważniejsze konflikty*, dotyczyło dwóch sfer. Pierwszą z nich było zagadnienie konfliktów domowych, które przyniosło wzrost postaw pozytywnych, z 6 do 7 po odbyciu terapii, przy czym również nastąpił spadek z 2 do 1

postawy negatywnej. Gorzej przedstawia się natomiast obraz konfliktów szkolnych, gdyż w tym wypadku liczba 4 postaw pozytywnych zmniejszyła się do 3, z kolei 4 odpowiedzi negatywne wzrosły do 5, stąd nastąpiła przewaga postaw negatywnych. Jest to kolejny przykład, który skłaniać powinien do obserwacji i działań w sferze kontaktów między uczniami pełno- i niepełnosprawnymi w szkole integracyjnej i zmierzających do eliminowania negatywnych.

Omówione postawy przedstawiają poniższe wykresy.

W analizie tej postawy widoczne są różnice w liczbie pozytywnych i negatywnych odpowiedzi. I tak, w pytaniu pierwszym widoczny jest wzrost postaw pozytywnych, przy jednoczesnym całkowitym zaniku postaw negatywnych. Kolejne pytanie przynosi wzrost pozytywnych postaw, natomiast liczba negatywnych nie zmieniła się. Następnie liczba pozytywnych odpowiedzi w dalszym pytaniu wzrosła, przy równoczesnym spadku odpowiedzi negatywnych. Dalsze pytanie także przynosi wzrost postaw pozytywnych, a spadek negatywnych. Natomiast ostatnie pytanie spotkało się ze wzrostem postaw negatywnych przy spadku pozytywnych odpowiedzi.

Postawa wobec siebie i własnych problemów

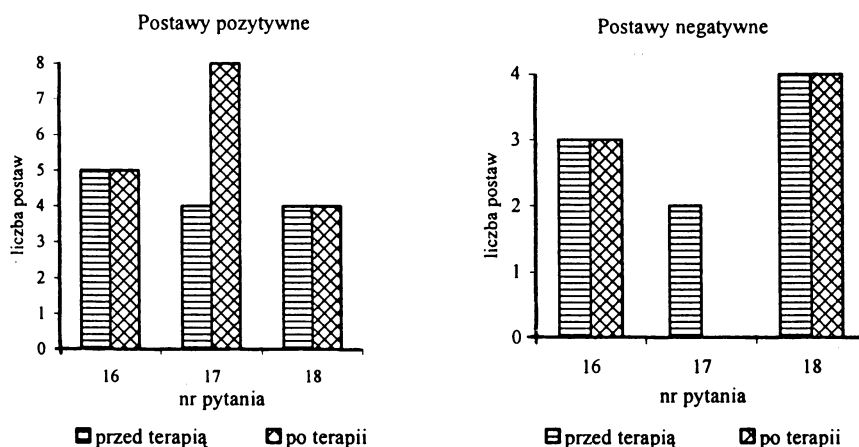
Pierwsze pytanie: *Czy odczuwasz niepokój, boisz się czegoś* dotyczy wewnętrznych lęków u badanych. Tutaj postawy przed i po terapii nie uległy zmianie. Stąd ilość 5 pozytywnych odpowiedzi, przeważa nad 3 negatywnymi postawami zarówno przed, jak i po terapii.

Kolejne pytanie: *Czy pogodziłeś się z tym, że jesteś chory*, zdecydowanie przeważa w pozytywnych odpowiedziach. Co za tym idzie, liczba 4 postaw pozytywnych zadowalająco wzrosła do 8 po odbytych zajęciach, z kolei 2 negatywne postawy, zmie-

niły się w pozytywne po zajęciach. Jest to zadowalający wynik, zważywszy na to, że trudno jest pogodzić się z wieloma niedoskonałościami w życiu każdego człowieka.

Ostatnie pytanie: *Czy uważasz, że jutro będzie lepiej*, nie przyniosło zmian po zajęciach. Tak więc 4 postawy pozytywne równoważą się z 4 negatywnymi, zarówno przed, jak i po zajęciach terapeutycznych.

Omówione wyniki przedstawiają poniższe wykresy.

W pierwszym pytaniu dotyczącym tej postawy nie odnotowano żadnych zmian po przeprowadzonych zajęciach. Kolejne z pytań przedstawia wzrost postaw pozytywnych, przy całkowitym spadku liczby negatywnych odpowiedzi, zaś ostatnie zagadnienie nie przyniosło żadnych zmian po odbytych zajęciach.

Postawa wobec książki

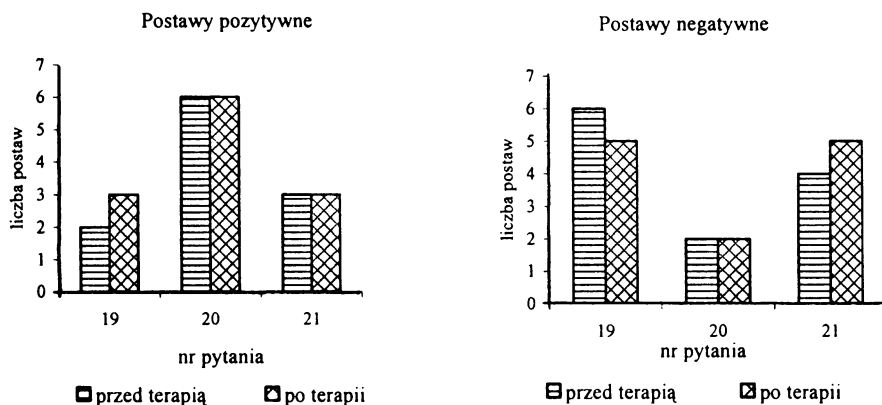
Końcowe pytania określają postawy badanych wobec książki. Pierwsze z nich: *Czy lubisz czytać książki*, przyniosło niewielką zmianę. Tak więc przeważająca liczba 6 postaw negatywnych, uległa zmniejszeniu do 5, przy równoczesnym wzroście odpowiedzi pozytywnych z 2 przed do 3 po terapii.

Kolejne zagadnienie: *Czy masz ulubionego bohatera*, nie uległo zmianie po przeprowadzonych zajęciach. Stąd liczba 6 odpowiedzi pozytywnych, przeważająca nad 2 negatywnymi pozostała taka sama.

Ostatnie pytanie: *Czy chciałbyś być taki jak on* jest kontynuacją wcześniejszego. W przeciwieństwie jednak do niego, tutaj przeważa liczba postaw negatywnych, która z 4 przed zajęciami, wzrosła do 5 po ich przeprowadzeniu, natomiast liczba 3 postaw pozytywnych nie uległa zmianie. Wzrost postaw negatywnych prowadzi do

stwierdzenia, iż uczniowie może nie do końca zdają sobie sprawę z tego, na jakich postaciach się wzorują.

Zmiany tych postaw wyraźnie przedstawiają poniższe wykresy.

Analiza ostatniej postawy przynosi w pierwszym pytaniu wzrost postaw pozytywnych, przy jednoczesnym spadku negatywnych odpowiedzi. Kolejne pytanie nie przyniosło żadnych zmian w liczbie postaw respondentów. Natomiast ostatnie pytanie spotkało się ze wzrostem liczby negatywnych odpowiedzi, z kolei ilość postaw pozytywnych nie zmieniła się.

Analizując zmiany jakie zaszły w postawach dzieci po przeprowadzeniu cyklu zajęć terapeutycznych, nasuwają się różne wnioski. Przede wszystkim należy zauważyć, że w większości pytań kwestionariusza postawy uczniów poprawiły się. Wprawdzie są to niewielkie zmiany, jednak nawet one są świadectwem, że warto prowadzić tego typu spotkania z dziećmi w szkołach integracyjnych. W niektórych przypadkach pojawia się niewielki wzrost postaw negatywnych, to z kolei daje sygnał do zainteresowania się tymi zagadnieniami, które stanowią dla dzieci największy problem oraz do podjęcia działań w celu wyeliminowania sytuacji konfliktowych.

Niekiedy różnice w postawach, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, spowodowane były tym, że w pierwszej fazie sprawdzania podejścia uczniów do określonych problemów, nie wszystkie osoby udzieliły odpowiedzi na poszczególne pytania, zaś w późniejszym etapie każdy badany odpowiedział na pełny zestaw pytań. Stąd wniosek, iż nie na wszystkie dokonane zmiany bezpośredni wpływ miały prowadzone zajęcia. Jednak ostatecznie, należy stwierdzić, że warto wprowadzić zajęcia tego typu do programu szkoły integracyjnej, gdyż prowadzić on może do uświadomienia przez uczniów własnych problemów. To z kolei zmierza do otwarcia na innych, a także mówienia o swych kłopotach, by wspólnie radzić sobie z nimi.

Na uwagę zasługuje fakt, że dzieci chętnie uczęszczały na spotkania i mimo iż nie lubiły czytać, to z uwagą słuchały i rozmawiały na temat czytanych przez prowadzącego fragmentów prozy. Również same domagały się, by zajęciom towarzyszyła muzyka. Dodatkowo, pierwszą czynnością jaką wykonywali uczniowie każdorazowo

było odnalezienie swego samopoczucia na „drzewie nastrojów” i pokazanie innym jaki on jest danego dnia. Często czynności tej towarzyszyło opowiadanie o zdarzeniach minionego dnia, a także dzielenie się swymi troskami. Dodatkowo dzieci chętnie brały udział w zabawach integrujących grupę, z kolei wyciszenie i wsłuchanie w teksty terapeutyczne nie zawsze wiązało się ze skupieniem grupy, co powodowało zakłócenie programu spotkania.

Mimo wszystko, zauważyć można, że zajęcia te wniosły pewne urozmaicenie w życie szkoleń uczniów niepełnosprawnych, a także dały możliwość rozmowy o tym co jest nurtujące i kłopotliwe we współpracy z rówieśnikami oraz całym środowiskiem.

Stąd wniosek, że biblioterapia powinna być prowadzona w placówkach tego typu, gdyż wnosi ona pozytywne reakcje w życie wychowanków i prowadzi do poprawy ich nastrojów. Jednak by przyniosła ona pożądane skutki potrzebna jest kontynuacja, zwłaszcza że cieszyła się zainteresowaniem. Liczba negatywnych postaw była zbyt duża, by dokładnie wszystkie przeanalizować w tak krótkim okresie. Stąd wyniki porównania postaw przed zajęciami z tymi po biblioterapii nie różnią się wiele, ale jednak zauważono zmiany, co jest dowodem, iż powinna być ona wprowadzona do programu szkoły integracyjnej.

Aby zjawisko integracji w szkołach ogólnodostępnych mogło funkcjonować zgodnie ze swymi założeniami, trzeba zwrócić szczególną uwagę na relacje osób niepełnosprawnych w stosunku do otoczenia, jak również obserwować zachowania reszty społeczeństwa odnoszące się do uboższych w zdrowie fizyczne czy psychiczne. Natomiast po stwierdzeniu jakiegokolwiek problemu na gruncie tych kontaktów niezbędne jest podjęcie działań umożliwiających prawidłowe relacje pełno- i niepełnosprawnych. Jednym ze sposobów takiego oddziaływania jest właśnie biblioterapia.

Badania przeprowadzone przez autorkę prowadzą do następujących wniosków:

- Zaisniałe negatywne postawy respondentów wobec **szkoły w ogóle i czasu pozaszkolnego** wiążą się głównie z brakiem akceptacji ze strony rówieśników oraz z pełną świadomością niepełnosprawnych o swoich trudnościach w nauce i nienadążaniem za innymi kolegami.

- Odniesienia do negatywnych **postaw wobec planów na przyszłość** należy szukać w kontaktach z rodzicami, którzy nie rozmawiają z dziećmi o ich przyszłości czy dalszych planach do realizacji. Może się to wiązać z kompleksami związanymi z bardzo niską samooceną.

- Obecność postaw negatywnych **wobec własnej niepełnosprawności** zależy przede wszystkim od obrazu siebie, który w przeważającym stopniu budowany jest na podstawie opinii środowiska. Z tego względu, że niepełnosprawne dzieci są źle przyjmowane w szkole przez rówieśników, wzmagają się w nich poczucie bycia kimś gorszym, odrzuconym. W pewnym sensie stają się one ofiarami i zaprzestają walki o swoje prawa.

- Negatywne postawy **wobec innych ludzi** zależą od kontaktów badanych uczniów z innymi. Bardzo rzadko są to relacje całkowicie dobre, wręcz przeciwnie, mimo pięknych idei głoszących równe prawa dla niepełnosprawnych, nadal są oni odtrącani

i wyśmiewani. Szczególnie i przede wszystkim na gruncie szkoły, gdzie ze względu na dużą liczbę uczniów nauczyciele nie są w stanie ogarnąć wszystkich i dostrzec, jakie relacje występują między rówieśnikami.

- Występowanie negatywnych postaw **wobec siebie i własnych problemów** ściśle wiąże się z poprzednimi zagadnieniami, z czego wynika, iż niewłaściwy stosunek innych do niepełnosprawnych prowadzi do obniżenia u nich poczucia własnej wartości, zmniejsza się przy tym pozytywny stopień samooceny, co prowadzi do całkowitej nieakceptacji siebie.

- Występowanie negatywnych postaw **wobec książki** uzależnione jest w dużym stopniu od tego, że badana grupa dzieci charakteryzuje się niskim poziomem czytania i rozumienia tekstu, stąd ich zainteresowanie książką jest niewielkie. Dokładając do tego fakt, że obecnie przedkłada się gry komputerowe oraz telewizję nad książkę, klaruje się odpowiedź na tak wielką liczbę tych postaw.

Wydaje się, iż nie sprawdza się założenie, że obecność uczniów niepełnosprawnych w szkole integracyjnej sprzyja prawidłowemu postrzeganiu siebie i budowaniu pozytywnego obrazu własnej osoby. Wiąże się to głównie z zasadniczą kwestią, mianowicie, że mimo wielkiej idei integracji, szkoły nie są przygotowane na całkowite wyjście w stronę niepełnosprawnych, zwłaszcza w przypadku uczniów pełnosprawnych, którzy niekiedy dopiero w gimnazjum obcują z takimi osobami i nie są przygotowani na współpracę z nimi. Wobec tego, by zapobiec przykrym sytuacjom w relacjach pełno- i niepełnosprawnych, konieczna jest praca nauczycieli, a przede wszystkim rodziców nad przygotowaniem do wzajemnej współpracy obu tych grup. Można przypuszczać, że w przypadku wprowadzania integracji już od przedszkola przynosi ona zdecydowanie lepsze efekty ze względu na to, iż dzieci te dorastają wspólnie, nie zaś, jak w przypadku gimnazjum, dopiero się poznają i budują wspólne więzi. Pocięsający jest fakt, że nie wszyscy uczniowie wykazują negatywne relacje między sobą. Może to budzić nadzieję, iż z czasem bariery integracji zostaną pokonane.

BIBLIOGRAFIA

- Bąbka J., *Edukacja integracyjna dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych – założenia i rzeczywistość*, Poznań 2001
- Biblioterapeuta w poszukiwaniu tożsamości zawodowej. Materiały z konferencji, 18 kwietnia 1997*, pod red. K. Hycyk, Wrocław 1997
- Biblioterapia i czytelnictwo w środowisku osób niepełnosprawnych. Zbiór studiów*, pod red. B. Woźniczki-Paruzel, Toruń 2001
- Bogucka I., Kościelska M., *Wychowanie i nauczanie integracyjne. Nowe doświadczenia*, Warszawa 1996
- Borecka I., Piotrowska L., *Zastosowanie biblioterapii i muzykoterapii w procesie dydaktyczno-wychowawczym i terapii pedagogicznej*, Wałbrzych 1993

- Borecka I., *Biblioterapia – nowa szansa książki*, Olsztyn 1992
- Borecka I., Ippoldt L., *Co czytać aby łatwiej radzić sobie w życiu, czyli wprowadzenie do biblioterapii*, Wrocław 1998
- Chodkowska M., *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie. Socjalizacja i rehabilitacja*, Lublin 1995
- Dylematy pedagogiki specjalnej*, red. A. Rakowska, J. Baran, Kraków 2000
- Dziecko niepełnosprawne w bibliotece: materiały z Seminarium w Gdańsku (14–15 XI 1994) oraz Krynicy Morskiej (7–8 XII 1995)*, Warszawa 1996
- Jankowski K., *Od psychiatrii biologicznej do humanistycznej*, Warszawa 1976
- Jundziłł H., *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Gdańsk 1998
- Kosakowski C., *Nauczanie i wychowanie lekko upośledzonych umysłowo*, Warszawa 2001
- Maciarz A., *Z teorii i badań społecznej integracji dzieci niepełnosprawnych*, Kraków 1999
- Molicka M., *Bajki terapeutyczne*, Poznań 1999
- O kształceniu uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, materiały MEN*, Warszawa 2000
- Przybysz P., *Prawa człowieka a prawa niepełnosprawnych*, Warszawa 1997
- PWN Leksykon. Pedagogika*, pod red. B. Milarskiego i B. Śliwierskiego, Warszawa 2000
- Sękowska Z., *Przygotowanie pedagogów specjalnych do nowych form kształcenia dzieci niepełnosprawnych*, Lublin 1995
- Siek S., *Rozwój potrzeb psychicznych, mechanizmów obronnych i obrazu siebie*, Warszawa 1984
- Skorek E.M., *Stosunki koleżeńskie dzieci z zaburzeniami mowy i ich szkolne uwarunkowania*, Zielona Góra 2000
- Szulc W., *Kulturoterapia. Wykorzystanie sztuki i działalności kulturalno-oświatowej w lecznictwie*, Poznań 1994
- Szychowiak B., *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1991
- Idem, *Biblioterapia w szkole podstawowej i gimnazjum. Materiały dydaktyczne dla nauczycieli i bibliotekarzy*. Wałbrzych 2002
- Idem, *Biblioterapia teoria i praktyka*, Warszawa 2001
- Idem, *Biblioterapia w szkole. Poradnik dla bibliotekarzy*, Legnica 1998
- Idem, *Z teorii i badań społecznej integracji dzieci niepełnosprawnych*, Kraków 1999
- Idem, *Metodyka pracy z czytelnikiem chorym i niepełnosprawnym. Wstęp do biblioterapii*, Olsztyn 1991
- Tomasik E., *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Warszawa 1994
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 1995
- Wągiel P., *Biblioterapia. Słownik terminów literackich*, Okolice 1988
- Wielowymiarowość integracji w teorii i praktyce edukacyjnej*, pod red. M. Chodkowskiej, Lublin 2003
- Witkowski T., *Rozumieć problemy osób niepełnosprawnych*, Warszawa 1993
- Wojciechowski J., *Czytelnictwo*, Kraków 1992
- Zabłocki K.J., *Integracja – szansą wychowania nowego pokolenia*, Płock 2002
- Zybert E.B., *Książka w działalności terapeutycznej*, Warszawa 1997
- Żuraw H., *Uczestnictwo młodzieży niepełnosprawnej w kulturze*, Warszawa 1996

KWESTIONARIUSZ POSTAW

Proszę o rzetelne wypełnienie ankiety, gdyż będzie ona służyć do celów badawczych.

Imię /proszę wpisać swoje imię/

.....
 1. **Płeć /zakreśl właściwe/:**

- a) dziewczyna
- b) chłopak

2. **Klasa? /proszę podać numer klasy/**

.....
 3. **Czy lubisz chodzić do szkoły? /zakreśl właściwe/**

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

4. **Czy sądzisz, że z powodu choroby masz trudności w dorównaniu kolegom w osiągnięciach szkolnych? /zakreśl właściwe/**

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

5. **Czy sądzisz, że z powodu choroby możesz spędzać czas wolny zgodnie ze swoimi upodobaniami? /zakreśl właściwe/**

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

6. **Czy sądzisz, że stronią od Ciebie koledzy i uważają Cię za gorszego (gorszą)? /zakreśl właściwe/**

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

7. **Czy sądzisz, że będziesz miał(-a) ograniczone możliwości wyboru zawodu? /zakreśl właściwe/**

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

8. **Czy sądzisz, że mniej się podobasz i możesz mieć trudności z założeniem rodziny? /zakreśl właściwe/**

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

9. **Czy sądzisz, że uzyskasz w społeczeństwie pozycję człowieka szanowanego i użytecznego? /zakreśl właściwe/**

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

10. **Jak myślisz, kto powinien zapewnić Ci w przyszłości utrzymanie?**

– *Ty sam* /zakreśl właściwe/

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

– *Rodzice, rodzina*? /zakreśl właściwe/

- a) tak c) nie
- b) raczej tak d) raczej nie

– *Spoleczeństwo* /zakreśl właściwe/

- a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
11. Czy ze względu na Twoją chorobę powinieneś (powinnaś) być traktowany(-a) ulgowo?
/zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
12. Czy powinieneś (powinnaś) w ogóle pracować? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
13. Czy sam dasz sobie radę w życiu? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
14. Czy otaczający Cię ludzie są dla Ciebie dobrzy i życzliwi?
– *Rodzice* /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
– *Koledzy i przyjaciele* /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
– *Nauczyciele i wychowawcy* /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
15. Czy masz poważniejsze konflikty?
– *W domu* /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
– *W szkole* /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
16. Czy odczuwasz niepokój, boisz się czegoś? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
17. Czy pogodziłeś (pogodziłaś) się z tym, że jesteś chory(-a)? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
18. Czy uważasz, że jutro będzie lepiej? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
19. Czy lubisz czytać książki? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
20. Czy masz jakiegoś ulubionego bohatera? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie
21. Czy chciałbyś (chciałabyś) być taki jak on? /zakreśl właściwe/
a) tak c) nie
b) raczej tak d) raczej nie

Bibliotherapy in working with children from integrative schools

Abstract

The article deals with the subject of disabled children attending schools with integrative classes. The author, having analysed the results of a survey conducted in this type of schools, selected a representative group of disabled pupils, who attended a series of bibliotherapeutic meetings. These sessions aimed at changing the attitude of the participants to the surrounding reality and at making them open to other people. The pupils attended the classes willingly and shared their problems with others. After the series of meetings another survey was conducted among the participants in order to examine the effects of the sessions. The author analyses the changes in attitude of the disabled pupils by comparing the results of the two surveys and presents the conclusions in descriptive and graphic forms.

Considering the short time and the small number of meetings, the attitudes of the participants have changed only to a small extent. However, the changes that have occurred allow to formulate an important thesis, namely that bibliotherapy is recommended in integrative institutions since it is interesting for the pupils and helps them change their outlook on the surrounding world. The author states that, owing to the form of sessions and the value of reading appropriately selected texts, bibliotherapy should be necessarily introduced to educational institutions as its application brings the expected results.